

QARAQALPAQSTANDA SIMFONIYALIQ ORKESTRDIN RAWAJLANIW TARIYXI.

Aliaskarov Temur Dauranbekovich

Ózbekstan mámleketlik Konservatoriyası Nókis filiali "Saz atqariwshılıǵı" kafedrası "Demli hám urma sazlar" qánigeligi 3-kurs studenti

temuraliaskarov@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21943153>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 10- avgust 2026 yil

Ma'qullandi: 12- avgust 2026 yil

Nashr qilindi: 15- avgust 2026 yil

KEY WORDS

Qaraqalpaqstan, simfoniya orkestr, orkestr atqariwshılıǵı, akademiya muzika, muzika bilimlendiriw, milliy muzika, professional kórkem óner.

ABSTRACT

Bul maqalada Qaraqalpaqstanda simfoniya orkestr atqariwshılıǵınıń qalıplesiwı hám rawajlanıwı haqqında sóz etiledi. Akademiya muzika dástúrinıń tarqalıwınıń tariyxi-mádeniy tiykarları, professional muzika bilimlendiriwiniń rawajlanıwı, orkestr jámáátleriniń qalıplesiwı, tarlı hám demli atqariwshılıq boyınsha qánigelerdiń tayarlanıwı talqılanadı. Akademiya hám milliy muzika dástúrleriniń óz-ara tásiiri, jas sazandelerdi professional tárbiyalawda orkestr ámeliyatınıń áhmiyetine ayırıqsha itibar qaratılmaqta. Ayırım jámáátler tariyxın bunnan bılay da arxiv tiykarında úyreniw zárúrligi ayırıqsha atap ótilgen.

Qaraqalpaq professional muzika kórkem óneriniń tariyxı mádeniy rawajlanıwdıń áhmiyetli bólegi bolıp esaplanadı. XX ásir dawamında bul jerde akademiya muzikalı bilimlendiriw, koncert dástúrleri hám professional atqariwshılıq sisteması áste-aqırın qalıplesti. Bul processtıń áhmiyetli baǵdarlarınan biri orkestr mádeniyatın rawajlandırıw boldı.

Evropa muzika ásbaplarınıń payda bolıwı, nota sistemasınıń tarqalıwı, muzika oqıw orınları hám atqariwshı jámáátlerdiń dúziliwi simfoniya kórkem ónerdi ózlestiriw ushın zárúr shárayat jarattı. Akademiya atqariwshılıq formaları tarqalgansha Qaraqalpaqstannıń muzikalıq mádeniyatı, tiykarınan awızeki dástúr sheńberinde rawajlangan. Muzikalıq miyrastıń eń áhmiyetli iyeleri baqsılar, qosıqshılar hám sazandeler bolǵan. Ásirese, epikalıq kórkem óner ayırıqsha áhmiyetke iye bolıp, onda muzika, shayırlıq sóz hám atqariwshılıq sheberligi bir pútin kórkem ónerdi quraǵan.

Nókis qalası muzika kórkem ónerin professionallastırıw procesinde oraylıq orındı iyelegen. Qalanıń hákimshilik hám mádeniy oray sıpatında rawajlanıwı bilimlendiriw hám koncert orınlarınıń toplanıwına xızmet etti. Professional muzika bilimlendiriwiniń rawajlandırıw ayırıqsha áhmiyetke iye boldı. Tarlı, úplep shertiletuǵın hám klavishli saz ásbapların shertiwdi úyreniw ansambl hám orkestrlerge tiykar salǵan. Oqıwshılar tek ǵana individual usıllardı emes, bálkim muzikalıq-teoriyaqlıq cıql, ansambl hám orkestr atqariwshılıǵı pánlerin de ózlestirdi.

Qaraqalpaqstanda birinshi ret muzika uchilishesi (bilim jurtı) 1935-jılı sol waqıtları respublikamızdıń paytaxtı bolıp turǵan Tórkúl qalasında ashılǵan. Oǵan Moskva konservatoriyasınıń pitkeren jas kompozitor Viktor Shafrannikov, violonchelıst Nikolay Ilyich

Yagodinler kelip sabaq bergen. Biraq, onda oqiytugin nota sawatına iye jaslar bolmağanlıqtan uchilishe 1937-jılı jabılıp, balalar muzika mektebi bolıp qalğan. Ómir boyı teatrda islegen skripkashı sazende, Qaraqalpaqstanğa xızmet kórsetken artist Kamal ağa Mendibayev, Tashkent konservatoriyasınıń professorı, bir neshe Xalıqaralıq jarıslardıń jeńimpazı bolğan jerlesimiz violonchelıst Ilyas Ibragimov, kórkem óner izertlew ilimleriniń kandidatu, muzika sınshısı Tájigúl Adambaevlar dáslep sol Tórkúldegi muzika mektebinde oqıp notalıq sawatın ashqan.

Qaraqalpaqstanda muzika kórkem óneri boyınsha professional jámaátıń qalıplesiwinde Berdaq atındaǵı qaraqalpaq mámleketlik muzikalı teatrında saxnalastırılğan muzikalı drama spektaklleriniń ornı ayrıqsha boldı. Muzikalı dramalar ushın kishi quramdaǵı unison atqaratuǵın sazendeler muzikalı dramalardı, koncert baǵdarlamaların atqarıw ushın úlken wáziypanı atqarıp, nota menen shertetuǵın sazendeler orkestrde xızmet etken. Sol dáwirlerde qánigeli sazendeler az bolıwına qaramastan dúnya klassik saz aspabları skripka, violenchel, klarnet, truba, trombonlarda atqaratuǵın sazendeler teatrda jumıs islegen. Olardan: Palwanıyaz Ábdijamilov, Jumamurat Yangibaev, Kamal Meńdibaev, Alım Abdullaev, Qurbanbay Esjanov, Lyusya Broxman, Tursımurat Utemuratov, Qurbanbay Nametullaev, Maxset Kópjasarov, Allamurat Qoshımbetov, Qalbay Tólegenov, Viktor Maryuxin, Nikolay Murmancev, Baxtiyar Orazbaev, Zamir Allambergenov, Urazbaev Baxtiyar, Aleksandr Losevskiy hám basqada sazendeler usı orkestrde nota menen saz shertken.

Teatr repertuarında orkestr menen atqarılatsuǵın “Alpamıs”, “Jaylawda toy”, “Jalınlar”, “Kóklen batır”, “Qádirdan doktor”, “Súymegenge súykenbe”, “Aygúl-Abat” hám taǵı basqada muzikalı drama spektaklleri tamashagóylerdiń názerine usınılğan. Teatrdıń simfoniyalıq orkestrin belgili dirijyorlar Alımjan Xalimov, Ábdireyim Sultanov, Saparbay Palvanovlar basqarıp birqansha spektakllerdiń saxnalastırılıwına óz úleslerin qosqan.

1955-jıldıń sentyabr ayınıń ortalarında Tashkentten R.M. Kariev basshılıǵında kompozitorlar A. Kozlovskiy, M. Nasimov, rejissyor A.O. Ginzburg, teatr xudojnigi M. Musaev, baletmeyster E. Petrosova hám basqa da qánigeler kelip Qaraqalpaqstan kórkem óneri hám ádebiyatınıń Tashkentte on kúnligin ótkeriw boyınsha teatrda respublika basshılarınıń qatnasıwında úlken májilis ótkerildi. On kúnliktiń waqtı 1956-jıldıń aqırına taman dep belgilendi. Jıynalısta teatr “Alpamıs” spektaklin opera, “Qırıq qız” spektaklin balet sıpatında kórsetsin dep usınıs etkenler de boldı.

Solay etip teatr repertuarında “Ǵarip ashıq” muzikalı draması, “Súymegenge súykenbe” muzikalı komediyası, rus klassika’ hám zamanagóy temalardaǵı spektaklerin kórsetiwge, on kúnliktiń saltanatlı ashılıw hám jabılıw máresimlerinde teatr, filormoniya hám kórkem háweskerlerdiń birlesken kúshi menen eki koncert baǵdarlamasın tayarlawǵa uyǵarıldı.

On kúnlikke tayarlıq barısında kórkem háweskerlerdi tartıw jolı menen teatrdıń xor, oyınshılar hám sazendeler toparına biraz talantlı jaslar, sonıń ishinde sazendelerden Jumamurat Yangibayev, Allayar Saburov, Alım Abdullaev, Rajapbay Yuldashevlar qosıldı. Teatrdıń hár bir artisti xorga da, oyınǵa da qatnasa beretuǵın edi. On kúnlik Tashkent qalasında 1957 jıldıń 24-yanvar hám 2-fevral aralıǵında tabıslı ótti. Onıń juwmaǵı boyınsha Ózbekstanınıń jetekshi qánigeleriniń qatnasıwında

Qaraqalpaqstan hám Ózbekstan húkimeti basshılarınıń qollap-quwatlawında 1960-jılı Nókiste muzika bilim jurtı ashılıp, Amaniyaz Júzimbetov direktor etip tayınlaǵan. Dáslepki oqıw jıldıń 47 oqıwshı menen baslaǵan bolsa, kelesi oqıw jılında 73 oqıwshı qabıl etildi.

Oqıwshılardıń basım kópshiligi simfoniyalıq orkestrge beyim qánigeler edi. Bilim jurtında Tashkent konservatoriyasınıń pitkeriwshileri A. Sultanov, T. Adambaeva, K. Ótegenov, A. Xalimov, sonday-aq jas qánigeler N. Muxammeddinov, K. Abdullaev, K. Nametullaevlar sabaq berdi. Sońınan xoreografiya hám súwretlew bólimleri de qosılıp, Nókis kórkem óner bilim jurtına aylandı. Filarmoniyada xalıq sazları orkestri dúzilip, teatrda sazendeler toparı kóbeyip simfoniyalıq baǵdardaǵı ásbaplar menen tolıqtırıldı.

1963 hám 1969-jılları Tashkentte ótkerilgen Qaraqalpaqstan kórkem óneri hám ádebiyatınıń háptelikleri, Qaraqalpaqstannıń Xorezm (1968 j.) hám Qızıl-Orda (1978 j.) wálayatlarında ótkerilgen mádeniyat kúnlerinde arnawlı simfoniyalıq orkestr bolmaǵanı menen teatr, filarmoniya, muzıka bilim jurtındaǵı sazendelerden jámlengen orkestr bul juwapkerli ilajlardı inabatlı dárejede atqarıp shıqtı. Olardı birlestirip shólkemlestiriw hám qánigelik penen basqarıwda Leningrad (házirgi Sankt-Peterburg) konservatoriyasınıń pitkerip kelgen jas jerlesimiz, talantlı dirijyor

Saparbay Palvanovtıń pidákerlik xızmetlerin ayırıqsha atap ótkenimiz orınlı. Qaraqalpaq mámleketlik muzıkalı teatrında usı quramalı simfoniyalıq orkestrdiń kúshi menen 1974-jılı N. Muxammeddinovtıń “Ájiniyaz” operasınıń birinshi aktı tabıslı saxnalastırıldı.

Juwmaqlap aytqanda muzıka oqıw orınlarınıń rawajlanıwı tarlı hám úplep shertiletuǵın saz ásbaplarında atqarıwshılardı tayarlawdı támiyinledi, teatr hám koncert shólkemleriniń jumısı bolsa alınǵan kásiplik kónlikpelerdi ámeliyatta qollanıw ushın sharayat jarattı. Jáhán akademiyalıq dástúri hám milliy muzıka miyrasınıń óz-ara tásirine tiykarlangan orkestr mádeniyatınıń qalıplesiwi úlken nátiyje boldı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Адамбаева Т. Қарақалпақ совет музыкасының тарийхынан. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1985.
2. Айымбетов Қ. Халық даналығы. Нөкис «Qaraqalpaqstan» 1988.
3. Adambaeva T. Revolyuciyaǵa shekemgi qaraqalpaq muzıkası. «Qaraqalpaqstan» Nókis 1976.
4. Qaraqalpaq folklorı V-tom. «Qaraqalpaqstan» 1988.
5. Maqsetov Q. Dástanlar jirawlar baqsılar. Nókis «Qaraqalpaqstan» 1992.